

East African Journal of Swahili Studies

eajss.eanso.org

Volume 5, Issue 2, 2022

Print ISSN: 2707-3467 | Online ISSN: 2707-3475

Title DOI: <https://doi.org/10.37284/2707-3475>

EAST AFRICAN
NATURE &
SCIENCE
ORGANIZATION

Original Article

Sababu za Tofauti za Kimuundo katika Matumizi ya Sheng' na Kiswahili Sanifu

Jotham Muyumba^{1*} na Dkt. David Kihara, PhD¹

¹ Chuo Kikuu cha Kenyatta, S. L. P. 43844-00100, Nairobi, Kenya.

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3542-0331>; Barua pepe ya mawasiliano: muyumbajotham@gmail.com

DOI ya Nakala: <https://doi.org/10.37284/jammk.5.2.1031>

Tarehe ya Uchapishaji: **IKISIRI**

28 Desemba 2022

Istilahi Muhimu: *Kiswahili Sanifu, Lugha Changizi, Lugha Pokezi, Mashartizuizi, Umbotokeo, Umboghafi, Sheng' S.E.D, Sheng' - English Dictionary.*

Utafiti huu ulidhamiria kutathmini athari za kamusi ya *Sheng'* – English Dictionary kwa Kiswahili sanifu. Kamusi ya *Sheng'* – English Dictionary (2003) iliteuliwa kama msingi wa uchunguzi huu kwa sababu ndio kamusi ya kwanza ya *Sheng'* kuwahi kuchapishwa. Licha ya kamusi hii kuchapishwa katika lugha ya Kiingereza, ina leksimu za *Sheng'* ambazo yafaa kuchunguzwa namna zinavyoathiri Kiswahili sanifu. Lengo la utafiti huu lilikuwa kueleza sababu za tofauti za kimuundo katika matumizi ya *Sheng'* na Kiswahili sanifu. Nadharia ya utafiti ilikuwa Nadharia ya Fonolojia Boreshi ambayo inapatikana katika mtazamo mpana wa Nadharia Boreshi iliyoasisiwa na Alan Prince na Paul Smolensky (2003). Hii ni nadharia inayochunguza hatua za ukuaji wa msamiati kutoka hali ghafi hadi ukubalifu wake kupitia kwa vizuizi tofauti. Mahali pa utafiti palikuwa maktabani na mtandaoni. Mbinu ya uchunguzi ikawa kupitia kusikiliza na kusoma makala mbalimbali kuhusu mada hii. Data ilikusanywa kupitia kwa kuchunguza maneno na vidahizo vya maneno kutoka kamusi ya *Sheng'* – English Dictionary (2003). Iliaminika kuwa kamusi hii ingetupa sampuli ya maneno mahsusi ya *Sheng'* ambayo muundo wake huathiri matumizi katika Kiswahili sanifu kwenye jamii ya kisasa. Uchanganuzi wa maelezo ulitegemea mtazamo wa Fonolojia Boreshi katika nadharia ya fonolojia inayoangazia sarufi zalishi. Katika mtazamo huu, uambishaji wa maneno uliangaziwa na jinsi uundaji huo hutawaliwa na vizuizi mbalimbali na sheria za fonolojia. Uwasilishaji wa data ulikuwa kupitia kwa maelezo ya kina, michoro na jedwali. Uchunguzi huu ulidhamiria kuchangia usomi wa Kiswahili kwa kuweka wazi athari za *Sheng'* katika ukuaji wa lugha ya Kiswahili kimsamiati. Kadhalika, utafiti huu utawasaidia wanafunzi kuweka mipaka bayana kati ya msimbo wa *Sheng'* na lugha ya Kiswahili sanifu.

APA CITATION

Muyumba, J. & Kihara, D. (2022). Sababu za Tofauti za Kimuundo katika Matumizi ya Sheng' na Kiswahili Sanifu. *East African Journal of Swahili Studies*, 5(2), 185-194. <https://doi.org/10.37284/jammk.5.2.1031>.

CHICAGO CITATION

Muyumba, Jotham and David Kihara. 2022. "Sababu za Tofauti za Kimuundo katika Matumizi ya Sheng' na Kiswahili Sanifu". *East African Journal of Swahili Studies* 5 (2), 185-194. <https://doi.org/10.37284/jammk.5.2.1031>.

HARVARD CITATION

Muyumba, J. & Kihara, D. (2022) "Sababu za Tofauti za Kimuundo katika Matumizi ya Sheng' na Kiswahili Sanifu", *East African Journal of Swahili Studies*, 5(2), pp. 185-194. doi: 10.37284/jammk.5.2.1031.

IEEE CITATION

J. Muyumba, & D. Kihara "Sababu za Tofauti za Kimuundo katika Matumizi ya Sheng' na Kiswahili Sanifu", *EAJSS*, vol. 5, no. 2, pp. 185-194, Dec. 2022.

MLA CITATION

Muyumba, Jotham & David Kihara. "Sababu za Tofauti za Kimuundo katika Matumizi ya Sheng' na Kiswahili Sanifu". *East African Journal of Swahili Studies*, Vol. 5, no. 2, Dec. 2022, pp. 185-194, doi:10.37284/jammk.5.2.1031.

UTANGULIZI

Makala haya yanadhamiria kueleza sababu mahsusi ambazo zinachangia kuwepo kwa tofauti za kimuundo katika matumizi ya leksimu za *Sheng'* na za KS. Yanazingatia namna maumbo mbalimbali ya fonolojia ya *Sheng'* yanavyojitokeza na kuwa tofauti na KS na sababu za kuwepo kwa tofauti hizo. Kwa kufanya hivyo, mpaka uliopo kati ya KS na *Sheng'* utadhihirika wazi. Baadhi ya sababu zinazochangia kuwepo kwa tofauti kati ya *Sheng'* na KS ni kama zifuatazo:

Kuficha Siri katika *Sheng'*

Wataalam wengi wanathibitisha kuwa msimbo wa *Sheng'* ulizuka kwa sababu ya kuficha siri. Mbaabu na Kipande (2003) wakizungumzia kuhusu chimbuko la *Sheng'*, walieleza kuwa jamii za mitaa ya mabanda jijini Nairobi zinaishi katika hali ya msongamano mkubwa. Vijana walipotaka kujieleza miongoni mwao kwa masuala yanayohusu mambo ya faraghani walishindwa. Hii ni kwa sababu hawakutaka mazungumzo yao yatambulike na wazazi au watu wazima wanaowazunguka. Iliwalazimisha kubuni msimbo wa lugha unaoweza kuwasilisha masuala haya kwa njia ya siri. Hata hivyo, wataalamu hawa hawakutoa mifano mahsusi na maelezo ya jinsi *Sheng'* inavyoficha siri. Katika S.E.D, utafiti uliweza kubainisha baadhi ya maneno yaliyobuniwa ili kuficha siri. Kusudi la kuficha siri huenda likawa kuhakikisha dhana inayozungumziwa isije ikajulikana na watu wengi.

Neno la KS *msichana* ni la kimsingi sana na linaeleweka na takribani wazungumzaji wote wa *Sheng'*. Hata hivyo, kutokana na data ya utafiti huu, neno hili limetungiwa visawe vingi vinavyotumika katika miktadha mbalimbali ya mawasiliano.

Baadhi ya maneno yaliyogunduliwa yanayotumika katika *Sheng'* badala ya neno *msichana* ni kama yafuatayo; *babe, kifaranga, lebo, matunda, mwasi, shaba, shabu, na tota*. Kwa ujumla, haya ni maneno manane yanayotumika kama visawe vya neno *msichana*. Lengo kuu la vijana kubuni aina nyingi ya maneno kurejelea neno *msichana* ni kuficha siri. Wakizungumza miongoni mwao kumhusu *msichana* fulani, huenda hawataki kutambulika na hadhira kuhusu *msichana* wanayemzungumzia. Aidha, huenda *msichana* anayelengwa katika mazungumzo haya asije akajua kuwa yeye ndiye hadhira lengwa. Tatizo ni kwamba, matumizi ya maneno haya mbadala yanakinzana na maana zinazojitokeza katika KS. Maumbo ya maneno na hata baadhi ya matamshi ya visawe hivi yanakaribiana na ya KS. Nadharia ya Fonolojia Boreshi imehusika vilivyo katika kuamua ni maumbo gani ya visawe vinavyoweza kutumika kama maneno ya mbadala ya neno *msichana*. Neno *msichana* linakuwa umboghafi na visawe vya *msichana* vinakuwa umbotekeo. Hali hii inazua hatari kwa KS kwa sababu maneno ya *Sheng'* mwishowe yataweza kuingizwa kwa KS.

Isitoshe, maneno yanayotoholewa kutoka lugha ya Kiingereza na kuingizwa kwa *Sheng'* yanafanyiwa ukarabati hadi umbo linalotokea linakuwa tofauti

mno na neno asilia. Neno *tota* limeundwa kutoka kwa neno *daughter* la Kiingereza. Hatua ya kwanza ya kuunda leksimu *tota* katika *Sheng'* ni kudondosha baadhi ya sauti za konsonanti. Kwa hivyo, silabi *-ughter* zikadondoshwa. Pili, mahali pa silabi zilizodondolewa pakachukuliwa na irabu /o/. Nazo sauti za mwisho *-er* zikadondoshwa na mahali pake kuchukuliwa na irabu /a/. Mwisho, neno linalozalika linakuwa *tota* na wala sio *daughter*. Kusudi la kuunda *tota* ni kuwa, neno *dota* laweza kujulikana haraka kwa sababu sauti zake bado zinakaribiana na za *daughter* la Kiingereza. Ikabidi konsonanti ya kipasuo ghuna /d/ idondoshwe na mahali pake pachukuliwe na konsonanti ya kipasuo sighthuna /t/. Kwa hivyo, neno linalozalika likawa *tota*.

Kwa mujibu wa nadharia ya Fonolojia Boreshi, mhimili wa shartizuizi umetimizwa. Shartizuizi hili ni kuwa, lazima silabi ya mwisho ya neno la *Sheng'* iwe na mpangilio wa KI. Neno *daughter* linakuwa umboghafi nalo *tota* likawa umbotokeo. Neno *tota* likitamkwa, silabi *-ta* inapewa kidatu cha juu zaidi kuliko *-to*. Hali hii inahamisha mkazo kutoka kwa silabi ya pili kutoka mwisho mwa neno hadi silabi tamati. Kama alivyoeleza Kindija (2012), mkazo katika KS hutwiwa kwa silabi ya pili kuanzia mwisho wa neno. Neno *tota* katika *Sheng'*, mkazo unatiliwa katika silabi tamati.

Kusudi la kukopa na kulikarabati neno *daughter* hadi kuwa *tota* inaaminika ni kwa sababu ya kuficha siri. Mfano zaidi ni neno *tini* (kijana mdogo) ambalo pia limeundwa kutoka kwa neno *teenager* la Kiingereza. Haiwezi kuwa rahisi kwa mtu asiye na ufahamu wa msimbo wa *Sheng'* kuelewa maana halisi ya neno *tini*. Lazima aambiwe au atangamane na vijana ndio apate kufahamu maana yake. Mifano

hii ni ishara tosha kuwa *Sheng'* wakati mwingine hutumika kuficha siri miongoni mwa wazungumzaji.

Athari za Lugha Changizi

Mwihaki (2007) anaeleza kuwa, *Sheng'* ni msimbo wa lugha ambao hukopa maneno kutoka lugha za Kiafrika. Bosire (2006) alisisitiza sifa ya *Sheng'* kuwa, huchukua leksimu na sarufi yake kutoka aina nyingi za lugha. Lugha hizi sio tu Kiingereza na KS, bali pia kutoka kwa lugha zingine zaidi ya arobaini nchini Kenya. Kang'ethe-Iraki (2014) aliongeza kwa kudai kuwa, baadhi ya maneno hukopwa kutoka lugha za Kiingereza na Kifaransa. Baada ya kuyakopa maneno, huyabadilisha ili kuafikiana na muundo wa KS. Ferrari (2014) alisisitiza kuwa *Sheng'* hukopa maneno yake kutoka kwa Kiswahili, Kiingereza na lugha zingine nchini Kenya kama vile Gikuyu, Luhya, Dholuo na Kikamba. Maelezo haya ya wataalamu yalichochea utafiti huu kuzama zaidi ili kuonyesha namna lugha changizi zinavyochangia kuwepo kwa tofauti za kifonolojia kati ya *Sheng'* na KS. Zifuatazo ni baadhi ya sababu:

Athari za Lugha Changizi kwa Irabu za *Sheng'*

Lugha changizi ndizo zinazochangia kuwepo kwa irabu saba katika *Sheng'* kinyume na ilivyo katika KS. Mgullu (1999) alieleza kuwa KS kina irabu tano. Naye Mwihaki (2007) akaonyeshwa kuwa *Sheng'* ina irabu saba. Irabu za ziada mbili ambazo ni /ɛ/, na /ɔ/ huenda zimekopwa kutoka lugha zingine za Kibantu. Makini (2015) katika tasnifu yake ya uzamili, alionyesha kuwa, lugha ya Ekegusii ina irabu saba. Irabu hizi ni /a/, /e/, /ɛ/, /i/, /o/, /ɔ/ na /u/. Makini (2015) anaonyesha mifano ya irabu za Ekegusii kupitia kwa jedwali lifuatalo.

Jedwali 1: Kutambua vokali za Ekegusii

Fonimu	Maneno	Maana
/a/	Aba	Hawa
/e/	Eba	Sahau
/ɛ/	Enda	Chawa
/i/	Iba	Iba
/o/	Oigwe	Sikia
/ɔ/	Ito	Wetu
/u/	Ura	Nyanganya

Source: (Makini, 2015)

Uhusiano uliopo kati ya Ekegusii na *Sheng'* ni kuwa zote zina irabu saba ambazo zinafanana. Hali hii ni tofauti sana na lugha ya KS ambayo ina irabu tano. Kutokana na muktadha huu, uchunguzi huu ulidhihirisha kuwa irabu /ɛ/ na /ɔ/ zimekopwa kutoka lugha za Kibantu ikiwemo Ekegusii. Irabu hizi zinafanana na za *Sheng'* kama alivyobainisha Mwhiki (2007). Githiora (2018) alipochunguza jinsi lugha ya Gikuyu huathiri *Sheng'*, alitoa mfano wa maneno ya Gikuyu *shɔshɔɔ* (nyanya) na *mɔkɔɔ* (mzazi, mtu mzima). Maneno haya yana irabu /ɔ/. Aidha, alitoa mfano wa neno la Gikuyu *githɛri* (chakula cha mchanganyiko wa mahindi na maharagwe). Neno hili lina irabu /ɛ/. Kutokana na uchunguzi huu, yamkinika kuwa kuzuka kwa irabu saba katika *Sheng'* ni kwa sababu wa mchango wa lugha changizi ikiwemo lugha ya Ekegusii na Gikuyu. Ekegusii na Gikuyu ni miongoni mwa lugha za Kibantu ambazo msimbo wa *Sheng'* hukopa leksimu nyingi. Kutokana na maelezo haya, irabu zinazosababisha tofauti kubwa kati ya *Sheng'* na KS ni /ɛ/ na /ɔ/. Aidha, irabu hizi huwa katika lugha ya Kiingereza ambayo Kiswahili hukopa maneno mengi.

Kutokana na data ya utafiti huu, tulibainisha baadhi ya maneno yenye irabu /ɔ/ katika S.E.D. Baadhi ya maneno yenye irabu hii ni kama: *banɔ* (aina fulani ya jiwe), *depɔ* (naibu wa mwalimu mkuu) na *dirɔ* (dirisha). Isitoshe, irabu /ɛ/ iligunduliwa kudhihirika kwa maneno kama *Kale* (mtu kutoka jamii ya Kalenjin), *pale* (rafiki mkuu) na *tele* (runinga). Irabu hizi haziko katika KS lakini hujitokeza kwa baadhi ya lugha za Kibantu kama vile Gikuyu. Kadhalika, utafiti huu umeonyesha kuwa kuna athari za lugha ya Dholuo kwa sauti za irabu za msimbo wa *Sheng'*. Neno *mosi* ambalo pia liko katika S.E.D limetokana na neno la Dholuo *mos* lenye maana ya *pole pole*. Neno hili baada ya kukopwa kutoka Dholuo, lilipachikwa irabu /i/ katika silabi tamati na kuwa *mosi*. Msimbo wa *Sheng'* umekopa muundo wa uundaji maneno kutoka Dholuo. Nomino za pekee katika lugha ya Dholuo aghalabu hupachikwa irabu /o/ katika silabi tamati.

Kwa mujibu wa data ya utafiti huu, imebainika kuwa kuna baadhi ya maneno ambayo huundwa kwa kupachikwa irabu /o/ au /ɔ/ katika silabi ya tamati. Maneno kama *Dago* (mtaa wa Dagoretti mjini Nairobi), *diro* (dirisha), *Pango* (mtaa wa

Pangani mjini Nairobi) na *bako* (mchezo wa vikapu) yameambishwa irabu /o/. Hata maneno ambayo usuli wake sio lugha ya Dholuo yanaongezwa irabu hii. Hii ni ishara tosha kuwa kuna athari ya lugha ya Dholuo kwa fonolojia ya *Sheng'*. Kushiriki kwa irabu /ɛ/ na /ɔ/ katika utafiti huu kunatimiza mhimili wa uzalishi katika nadharia ya Fonolojia Boreshi. Mhimili wa uzalishi hueleza kuwa, kila lugha ina uwezo wa kuzalisha aina nyingi za maneno katika lugha fulani. Irabu /ɛ/ na /ɔ/ zinashiriki kuunda aina mbalimbali ya silabi za maneno katika *Sheng'*. Maneno yanayoundwa kwa mujibu wa nadharia ya Fonolojia Boreshi yanakuwa umboghafi. Yale yanayozalika na hatimaye kukubalika kama leksimu za *Sheng'* basi yanakuwa umbotokeo.

Athari za Lugha Changizi kwa Toni ya Sheng'

Kindija (2012) anasema kuwa lugha nyingi kusini mwa bara la Afrika huwa na toni. Anaendelea kueleza kuwa, kuna lugha chache sana zisizokuwa na toni na KS ni miongoni mwao. Katika utafiti huu, tuligundua baadhi ya maneno katika S.E.D yenye toni. Chanzo cha tofauti kati ya muundo wa maneno ya *Sheng'* na KS ni kwa sababu ya mchango wa lugha changizi. Kutokea kwa irabu /ɛ/ na /ɔ/ kwa baadhi ya maneno ya *Sheng'* hufanya hayo maneno kutamkwa kwa kidatu cha juu zaidi kuliko maneno mengine. Hali hii huzua toni. Maneno yenye silabi hizi kama: *Umɔ* (mtaa wa Umoja jijini Nairobi), *Satɔ* (Jumamosi), *tele* (runinga) na *bakɔ* (mchezo wa vikapu) yana toni. Maneno *Satɔ*, *tele* na *bakɔ* yalikipwa kutoka lugha ya Kiingereza. Silabi za mwisho katika maneno haya zinatamkwa kwa kidatu cha juu zaidi kwa hivyo kusababisha toni. Kando na maneno haya, kuna baadhi ya maneno mengine yaliyokopwa kutoka kwa KS lakini hutumika katika *Sheng'* yakiwa na toni. Kwa mujibu wa data ya utafiti huu, kuna neno *Zimaa* (mtaa wa Zimmerman). Muundo wa neno hili unatokana na neno la KS *zima* lenye maana ya *fanya kisiendelee kuwaka*.

Hali hii pia inatokea katika matamshi ya neno *inda*. Neno hili lisipotiwa toni, *inda* linamaanisha *wivu*. Likitiwa toni maana yake asili inabadilika na kuwa; *sehemu ya viwandani mjini*. Mhimili wa shartizuizi katika nadharia ya Fonolojia Boreshi umetumika kuamua ni aina gani ya maneno yanayoweza kuzalika kutokana na irabu /ɛ/ na /ɔ/. Mhimili huu huweka mashartizuizi yasiyoweza kuvunjwa wakati

wa kuunda maneno. Maneno ya *Sheng'* yanayokopwa kutoka lugha ya Kiingereza yanakuwa umboghafi.

Yanapitia shartizuizi la mpangilio wa silabi za *Sheng'* kuwa, silabi lazima iwe na muundo wa KI. Neno *Saturday* katika muktadha huu ni umboghafi. Nalo neno *Sato* ni umbotokeo baada ya kupitia kwa shartizuizi kuwa silabi ya *Sheng'* lazima iwe na umbo la KI.

Athari za Lugha Changizi katika Unyambuzi wa Vitenzi.

Jedwali 2: Matumizi ya kiambishi 'nga' katika vitenzi vya Sheng'

Vitenzi	Kiambishi 'nga' kwa vitenzi	Maana katika S. E. D
Chanuka	Chanukanga	Kuwa katika mtindi/hali ya kisasa
Chizika	Chizikanga	Kuwa wazimu
Chota	Chotanga	Kutoa pesa
Dinda	Dindanga	Kataa kwa kiburi
Kusanya	Sanyanga	Iba
Lola	Lolanga	Kuona
Mea	Meanga	Enda/ondoka
Pitisha	Pitishanga	Leta

Mfumo huu wa kunyambua vitenzi kwa kupachika kiambishi *nga* umekopwa kutoka lugha za Kibantu. Matumizi ya kiambishi hiki hujitokeza kwa wingi katika lugha za Kibantu. Kwa hivyo, *Sheng'* imekopa mfumo huu wa unyambuzi kutoka lugha za Kibantu. Kutokana na jedwali hili, kiambishi *nga* ni mhimili wa uzalishi katika nadharia ya Fonolojia Boreshi. Kinashiriki vilivyo kuzalisha aina mbalimbali za maneno katika *Sheng'*. Maneno yanayoundwa na kukubalika katika *Sheng'* kwa kupachikwa kiambishi *nga* yanakuwa umbotokeo.

Ubunifu wa Wazungumzaji

Kihara (2006) katika tasnifu yake ya uzamili alifanya uchunguzi jinsi msimbo wa *Sheng'* unavyotumika katika sajili ya matatu. Katika uchunguzi wake, alithibitisha kuwa uchanganyaji msimbo katika sajili ya matatu hudhihirisha kuwa wazungumzaji hukusudia kufafanua dhana, kuwa wa kuvutia, na kujitambulisha kwa hadhira. Hadhira lengwa kwa muktadha huu ikawa ni abiria. Wahudumu wa sekta ya matatu hubuni aina nyingi za misamiati ili kuwavutia abiria na kujitambulisha katika biashara yao. Katika data ya utafiti huu, tulibainisha baadhi ya maneno katika sekta ya

Ferrari (2014) aligundua kuwa miundo ya viambishi katika *Sheng'* na KS sanifu hufanana kwa kiasi kikubwa. Hata vitenzi vya *Sheng'* ambavyo hukopwa kutoka lugha zisizo na vitenzi vinavyoweza kunyambulika, hunyambulika vikijitokeza katika *Sheng'*. Hata hivyo, tofauti kubwa inayojitokeza kati ya *Sheng'* na KS ni kuwepo kwa kiambishi tamati cha hali, *nga*. Katika utafiti huu, tulijaribu kupachika kiambishi *nga* kwa baadhi ya vitenzi vya *Sheng'* na matokeo yakawa ifuatavyo.

uchukuzi wa matatu ambayo dhamira yake ni kuvutia abiria, na kujitambulisha kwa hadhira. Maneno kama *dondoka* (shuka kwa gari), *manyanga* (gari mpya), *matwana* (matatu), *mbu* (basi kubwa), *mtambo* (gari) yanatumika kujitambulisha na kuvutia abiria.

Huenda gari likitajwa kuwa *manyanga* au *mbu* linavutia zaidi wateja. Abiria huenda wanavutiwa na umaridadi na umbo la kisasa la magari yanayotajwa kuwa *manyanga*. Ferrari (2014) alionyesha namna wazungumzaji wa *Sheng'* hudhihirisha ubunifu katika kuunda leksimu za *Sheng'*. Alitoa mfano wa neno *baro* ambalo limeundwa kutoka kwa neno *barabara*. Katika utafiti huu, kuna baadhi ya maneno katika S.E.D yaliyokopwa kutoka lugha changizi. Baada ya kukopwa, baadhi ya silabi hudondoshwa na wakati mwingine irabu kupachikwa kwa konsonanti ya silabi tamati. Katika data ya utafiti huu, mifano ifuatayo ilibainishwa.

Jedwali 3: Maneno ya S.E.D yanayoonyesha ubunifu.

Maneno ya Sheng'	Neno asili	Lugha changizi
Bako	Basketball	Kiingereza
Depo	Deputy	Kiingereza
Diro	Dirisha	Kiswahili
Kago	Cargo	Kiingereza
Lebo	Label	Kiingereza

Kutokana na jedwali hili, neno *basketball* (mpira wa vikapu) limekopwa kutoka lugha ya Kiingereza. Silabi *s-et-ba-ll* zimedondoshwa. Muundo wa neno linalobaki unakuwa *bak*. Irabu /o/ inapachikwa katika konsonanti /k/ na kuunda neno *bako*. Neno dirisha, viambishi tamati *-isha* vimedondoshwa na mahali pake kupachikwa irabu /o/. Neno linalozalika linakuwa *diro*.

Kando na ubunifu, Githinji (2006) alieleza kuwa leksimu nyingi za *Sheng'* huzuka ili wazungumzaji waweza kujinasibisha katika jamii. Maelezo ya Githinji (2006) ni kuwa, lugha yaweza kutumika kutenga kikundi fulani cha watu kutoka kingine. Lugha pia yaweza kufanya jamii ya watumizi wa lugha fulani kukubali aina fulani ya watu katika makundi na kuwatenga wengine. Kwa mujibu wa data ya utafiti huu, tuligundua neno *rafiki* la KS ambalo katika *Sheng'* limetungwa visawe. Baadhi ya maneno tuliyogundua yanayorejelea neno *rafiki* ni kama: *tini* (kijana mdogo), *arifu* (rafiki), *laghai* (rafiki wa karibu sana), na *pale* (rafiki mkuu). Maneno haya yamkini hutumika tu na vikundi fulani vya vijana katika miktadha mahsus. Si rahisi kusikia wazee au wataalam wakitumia maneno haya. Kusudi la kuunda maneno haya ni kuonyesha ubunifu.

Maneno yanayozalika kupitia kwa ubunifu yanatawaliwa na kihimili cha uzalishi katika nadharia ya Fonolojia Boreshi. Vijana wana uwezo wa kuzalisha aina nyingi sana ya maneno. Baada ya kubuniwa, kuna yale ambayo yanakubalika na kuanza kutumika katika mawasiliano yao. Maneno yanayoundwa na vijana yanakuwa umboghafi na yale ambayo yanakubalika yanakuwa umbotokeo. Yamkini, kuna uwezekano kuwa baadhi ya maneno yanaweza kuwa yalitupiliwa mbali baada ya kubuniwa. Yale ambayo yanatupiliwa mbali yanatimiza mhimili wa utathmini. Huu ni mhimili unaoamua ni umbo gani la neno linaloweza kukubalika katika lugha fulani. Hii ndio maana

maneno mengi yaliyo katika S.E.D hayajitokezi katika KS.

Mienendo ya Kisasa

Githiora (2018) alieleza kuwa baadhi ya maneno katika msimbo wa *Sheng'* huzalika kutokana na matokeo ya mfumo wa kiisimu katika jamii ya kisasa. Jinsi mfumo wa kijamii ya kisasa unavyoendelea ndivyo *Sheng'* inavyoendelea kukua na kubadilika. Athari hizi hujitokeza katika mitandao ya kijamii, muziki wa kufoka (hip hop) na reggae. Nchini Kenya, *Sheng'* imepata umaarufu kwa kujipenyeza katika vyombo vya habari, kampeni za kisiasa na matangazo ya biashara ya kampuni kubwa kubwa. Kutokana na data ya utafiti huu, tuliweza kupata baadhi ya maneno ya *Sheng'* ambayo yamezalika kutoka kwa mienendo ya kisasa. Neno *soksi* (mipira ya mapenzi) limezalika kutoka neno la lugha ya Kiingereza *socks*. Katika lugha ya Kiingereza, neno *soksi* lina maana ya *vazi livaliwalo miguuni kabla ya viatu*. Linapoiingizwa katika *Sheng'* linapata maana mpya ya *condom*. Hiki ni kifaa kilichotengenezwa kwa jamii ya kisasa kwa ajili ya kuzuia kusambaa kwa virusi vya ukimwi.

Aidha, katika data ya utafiti huu, kuna neno *rada* linalotokana na neno la Kiingereza *radar*. Hiki ni kifaa kinachotumika kuelekeza ndege angani na meli baharini. Kwa sababu ya muktadha wa matumizi yake, nahodha wa meli anaweza kuyamudu mazingira yake akiendesha meli. Kwa hivyo *Sheng'* ikabuni neno *rada* lenye maana ya *kuwa makini ili kuelewa kinachotokea*. Katika sentensi ya *Sheng'*: *Tumekaa rada inamaanisha; bado tuko makini na tunaolewa kinachotokea katika yale mazingira*. Matumizi haya yakipenyezwa katika KS baadaye yataathiri KS. Utaratibu huu wa kuzalisha neno *soksi* na *rada* unatimiza mhimili wa utathmini katika nadharia ya Fonolojia Boreshi. Maneno *radar* na *soksi* kwa mujibu wa nadharia ya

Fonolojia Boreshi, ni umboghafi. Huenda kuna maumbo tofauti ya maneno yaliyoundwa kutoka kwa maneno *soksi* na *radar*. Yale ambayo yanatimiza shartizuizi la mpangilio wa silabi za *Sheng'* za KI, basi ndiyo yanakubalika kama umbotokeo.

Hali ya Maisha na Uchumi

Utafiti huu uligundua kuwa, baadhi ya maneno ya *Sheng'* yamebuniwa na kuingizwa katika *Sheng'* kwa sababu ya shughuli za kibiashara na hali ya uchumi ya jamii husika. Baadhi ya maneno yaliyogunduliwa katika S.E.D yanayorejelea shughuli za uchumi na biashara ni kama: *chota* (kutoa pesa), *chukulia* (nunua kitu), *genge* (kazi ya kuajiriwa), *gesi* (kosa pesa), *peremba* (chukuwa pesa), *waya* (kuishiwa na pesa) na *jahi* (tajiri). Kadhalika, maneno mengi katika data ya utafiti huu yanayorejelea neno *pesa* yaligunduliwa. Baadhi ya maneno yanayobainishwa yanayorejelea *pesa* ni yafuatayo: *kenge* (pesa), *bango* (shilingi moja), *chuma* (shilingi moja), *dafu* (shilingi mia moja), *haja* (shilingi mia moja), *hamasa* (shilingi hamsini), *jongo* (sarafu ya shilingi moja), *kavu* (noti ya shilingi elfu moja), *koma* (shilingi elfu moja), *mbao* (shilingi ishirini), *mwango* (noti ya shilingi mia tano), na *ngiri* (noti ya shilingi elfu moja).

Kwa ujumla, kuna maneno 11 katika S.E.D yanayotumika kurejelea *pesa*. Pesa ni kiungo muhimu sana katika uchumi na biashara. Jinsi wafanyibiashara wanavyoendelea kutagusana katika biashara ndivyo wanavyoendelea kubuni misamiati mingi. Matumizi mapana ya maneno mbadala yanayotumika kuashiria *pesa* yaweza kuhamishwa hadi kwa KS na kwa hivyo kuchangia kufifia au kupotea kwa neno asilia ambalo ni pesa. Kando na uchumi, hali ya maisha, tabia na mienendo ya vijana huenda inawasukuma kubuni misamiati mbalimbali kuelezea tabia na mienendo yao. Baadhi ya tabia na mienendo inayokinzana na maadili ya jamii imetungiwa misamiati mingi. Maneno ya kawaida ya KS yanakopwa.

Yakiingizwa katika *Sheng'*, yanatumika kwa njia ya kimafumbo ili yapate kueleweka tu na vijana pekee katika makundi mahsusi. Katika data ya utafiti huu, maneno yaliyoundwa kurejelea mihadarati yaligunduliwa. Maneno kama; *boza*, *kiapo*, *kitete*, *shada*, *mzizi*, *tembe*, na *ganja* yanatumika kurejelea

mihadarati. Neno *bhangi* linawakilishwa na neno *choma*. Kijana akimwambia mwenzake *Nipe choma* (nisadie na bhangi), mzee au mzazi aliye karibu naye huenda hataelewa kinachozungumziwa. Aidha katika S.E.D, neno *miraa*, limeundiwa maneno mengi katika *Sheng'*. Baadhi ya maneno katika S.E.D yanayorejelea *miraa* ni; *fifi*, *gomba*, *andasi* na *bachu*.

Neno *andasi* lilizalika kutoka kwa *andazi* la KS kumaanisha *aina ndogo ya mkate uliokaangwa kwa mafuta* (Kamusi Teule ya Kiswahili, 2003). Matumizi yake katika *Sheng'* yanadhamiria kuwapotosha wazazi au wazee katika jamii wasielewe kinachomaanishwa katika muktadha huu. Katika sentensi *anakula andasi* (anatafuna miraa), wazazi watafikiri ni *andazi* linalotumika kama chakula na wala sio *miraa*. *Miraa* ni matawi yanayotafunwa na huchukuliwa kuwa miongoni mwa dawa za kulevya. Wazazi mara nyingi huwa na hofu kuhusu watoto wao wasije wakaanza kutafuna *miraa*.

Kwa mujibu wa nadharia ya Fonolojia Boreshi, utafiti huu uligundua kuwa neno *miraa* linazalisha aina nyingi ya maneno yenye maumbo tofauti. Hali hii ambayo kipengele kimoja cha neno huzalisha maumbotokeo mbalimbali katika lugha inatimiza msingi wa uzalishi katika nadharia ya Fonolojia Boreshi. Msingi wa uzalishi huonyesha jinsi maumbo tofauti ya neno moja yanavyowakilisha dhana moja yanavyokuwa na ushindani. Lile umbo ambalo hupata ukubalifu wa kimatumizi basi huwa ni umbotokeo. Umbotokeo hujitokeza baada ya maumbo mengine shindani kuzuiliwa na mashartizuizi ya lugha husika. Katika muktadha huu, neno *miraa* linazalisha maumbo tofauti ya maneno kama vile: *fifi*, *gomba*, *andasi*, na *bachu*. Baada ya kudhihirika katika ushindani miongoni mwa maneno haya, neno moja linaibuka kuwa na ukubalifu mkubwa kimatumizi zaidi kuliko yale mengine. Neno *andasi* likatokea kuwa na matumizi mapana kuliko mengine kwa sababu liko katika S.E.D na vilevile katika KS.

Kurahisisha Mawasiliano

Utafiti huu, uligundua namna baadhi ya maneno ya *Sheng'* yanavyotumika na wazungumzaji kurahisisha mawasiliano. Kulingana na Ferrari (2014), KS huwa na ngeli 18 kama ifuatavyo:

M/WA (1/2), M/MI (3/4), JI/MA (5/6), KI/VI (7/8), N (9/10), U (11:14), KU (15), na PA/KU/MU (16/17/18). Lugha nyingi za Kibantu vile vile huwa na mfumo wa ngeli unaokaribiana na wa KS. Hata hivyo, *Sheng'* ina mfumo wa ngeli ambao ni tofauti na KS. Kulingana na Ferrari (2014), *Sheng'* ina aina mbili kuu za ngeli: maneno yanayorejelea binadamu kama ngeli ya kwanza, na yanayorejelea viumbe na vitu visivyo hai kuwa ngeli ya pili. Katika hali ya udogo, maneno ya *Sheng'* huchukua viambishi vya

ngeli ya 12/13 ambavyo ni KA/TU. Kiambishi **KA** hutumika katika umoja na **TU** katika wingi. Maumbo haya ya udogo hayajitokezi katika KS lakini huwa katika lugha za Kibantu kama vile Gikuyu. Mzungumzaji wa KS asipokuwa mwangalifu huenda akaanza kudunisha nomino za KS visivyo kwa kutumia mfumo huu wa *Sheng'*. Utafiti huu ulijaribu kudunisha baadhi ya nomino ili kutathmini namna udunishaji huu hujitokeza katika *Sheng'*. Jedwali lifuatalo linadhihirisha haya:

Jedwali 4: Udogo katika Sheng'

Nomino	Udogo katika Sheng'	Udogo katika KS
Mtambo	Kamtambo – tumtambo	Kijitambo - vijitambo
Mtumba	Kamtumba – tumtumba	Kijimtumba – vijimtumba
Ndusi	Kandusi – tundusi	Kijindusi – vijindusi
Ngiri	Kangiri – tungiri	Kajingiri – vijingiri
Paka	Kapaka -tupaka	Kijipaka – vijipaka
Sembe	Kasembe – tusembe	Kisembe – vijisembe
Shari	Kashari -tushari	Kijishari – vijishari

Kutokana na nomino katika jedwali hili, inaonekana wazi kuwa kiambishi cha udogo katika *Sheng'* ni **KA** katika umoja na **TU** katika wingi. Katika KS hali ya udogo kwa umoja hutumia kiambishi **KI** na **VI** katika wingi. Mifumo hii ya udunishaji wa nomino inazua tofauti kati ya miundo ya maneno ya *Sheng'* na KS.

Tofauti hizi zinatokana na athari za lugha za Kibantu ambazo *Sheng'* hukopa leksimu nyingi. Sababu kubwa ya kudunisha maneno ya *Sheng'* kwa kuzingatia mfumo huu, ni kurahisisha mawasiliano. Vijana wengi hawataki kujiingiza katika taratibu za kisarufi za kudunisha maneno ipasavyo. Wanatumia njia ya mkato unaoafiki lugha zao za kwanza, mradi wametimiza mawasiliano. Huenda wazungumzaji wengi wa *Sheng'* ambao lugha zao za kwanza ni za Kibantu wana maumbo haya ya udogo katika leksimu zao. Kwa hivyo, inakuwa rahisi kuyatumia katika *Sheng'* kuliko kutatizika na miundo changamano ya ngeli 18 za KS. Kufupisha kwa ngeli 18 za KS hadi mbili pekee za *Sheng'* ni kwa kusudi la kurahisisha mawasiliano. Kutokana na maelezo haya, mfumo wa kuandika maneno ya *Sheng'* katika hali ya udogo kwa kutumia kiambishi KA/TU, yanatimiza mhimili wa nadharia ya Fonolojia Boreshi ya shartizuizi. Nomino zote zinazotokea katika hali ya udogo katika *Sheng'* zinatawaliwa na shartizuizi hii. Maneno

yaliyoonyeshwa katika *Jedwali 4* yanakuwa na mifano ya umbotokeo.

Sheng' Hutumika kama Lugha Tenganishi

Maoni haya yalichochewa na kauli ya Echessa (1990) kuwa, *Sheng'* ilibuniwa kutosheleza mahitaji ya kijamii ya vijana. Vijana walitambua kuwa lugha zilizokuwepo za KS, Kiingereza na lugha za kienyeji hazikuafiki mahitaji yao ya mtagusano wa kimakundi vilivyo. Wakaamua kubuni msimbo wao wa lugha ambao ungeweza kutosheleza mahitaji ya mawasiliano miongoni mwao. Hii ndio sababu kunazuka misamiati mingi ya *Sheng'* kurejelea dhana inayowakilishwa na maneno ya kawaida ya KS. Baadhi ya maneno yanayotumika katika *Sheng'* yanadhihirisha kuwa msimbo huu haukuzuka kwa sababu ya ukosefu wa lugha ya mawasiliano, tayari vijana walikuwa na lugha zao za kwanza za kutumika katika mawasiliano. Haja kubwa ya kutafuta lugha ambayo ingeweza kutumika na vijana kuwasilisha hisia na matakwa yao katika makundi mahsusi ndio iliyowasukuma kubuni msimbo wa *Sheng'*. Utafiti huu uligundua baadhi ya maneno ambayo kubuniwa kwake kulikuwa kwa ajili ya kujitenga na jamii pana. Kwa mfano, maneno: *chizika, ambaa, kata, kitoe, penya*, na *usuko* yote yanarejelea maana moja ya neno *ondoka*. Neno *ondoka* tayari lilikuwepo katika KS na

linaeleweka vyema na jamii pana ya wazungumzaji wa KS. Kuzuka kwa maneno haya mbadala, ni dhihirisho tosha kuwa leksimu nyingi za *Sheng'* hubuniwa kwa kusudi la vijana kujitenga na jamii pana kimawasiliano. Kijana akitaka kuondoka katika kundi fulani la watu, huenda akatumia aina hii ya maneno. Jamii pana haitaelewa kinachomaanishwa na maneno haya.

Kando na kujitenga kwa ajili ya kukuza utangamano miongoni mwa vijana, utafiti uligundua kuwa baadhi ya leksimu za *Sheng'* zinaundwa kutenga makundi ya kihuni ama ujangili. Kutokana na data ya utafiti huu, kuna baadhi ya maneno katika S.E.D yanayotumika kurejelea matendo ya kihuni. Maneno haya ni kama; kupiga/kuumiza mtu. Neno la KS *piga* linapata visawe vifuatavyo: *vunja, unda, vaa, inua, gota, ona, ng'ota*, na *koboa*. Visawe hivi vya neno *piga* ni kwa sababu ya kutumika kutenga kundi fulani la vijana kwa ajili ya kutenda maovu.

Jedwali 5: Maneno ya tasfida katika S.E.D

Neno katika S.E.D.	Maana
Daba	Matako
Katia	Tongoza
Kiki	Kufa
Bomu	Nyamba
Jikamua	Kojoa
Shonde	Kinyesi
Dodosa	Tingiza kiuno

Maneno katika *Jedwali 5* yametumika badala ya maneno asilia ambayo yaweza kuzua aibu, kuchafua roho au kushtua hadhira. Kwa hivyo, wazungumzaji wa *Sheng'* wakaamua kubuni msamiati mbadala kuafiki maana kusudiwa. Mazoea makubwa ya kutumia aina hii ya maneno yanaweza kuchangia katika kufifia kwa baadhi ya maneno ya KS. Kwa mfano, neno *katia* ni maarufu sana miongoni mwa vijana na hutumika katika *Sheng'* badala ya *tongoza*. Kuna hofu kuwa, maana asili ya neno hili yaweza kupotea na mahali pake kuchukuliwa na neno *katia*. Isitoshe, maana sahihi ya neno *katia* jinsi ilivyo katika KS itapotea. Maelezo haya yanatimiza mhimili wa uzalishi kwa mujibu wa nadharia ya Fonolojia Boreshi. Vijana wakikumbwa na hali ya kuwasiliana kwa lugha ya heshima wanatafakari na kuanza kuzalisha aina nyingi za maneno ya *Sheng'* ili kuficha lugha ya ukali, aibu au kufedhehesha. Neno la KS linalozua aibu kama vile

Vijana wakitumia neno *piga* katika mazungumzo yao huenda hadhira lengwa ikachukua hali ya tahadhari mapema ya kujikinga au kuponyoka. Lakini wakitumia neno *koboa*, anayelengwa *kupigwa* hatakuwa na ufahamu. Majangili wakitaka kupiga watu hawatatumia neno *piga* katika mawasiliano bali watatumia baadhi ya hivi visawe ili mtu anayelengwa asije kutambua mipango ya uhuni huu. Kadhalika, polisi na vikosi vya usalama havingeweza kuelewa kusudi la mawasiliano haya kwa sababu neno *piga* limefumbwa.

Sababu za Tasfida

Kamusi Teule ya Kiswahili (2013) inafafanua tasfida kama *mbinu ya utumiaji lugha inayoficha maneno machafu; lugha safi yenye upole*. Data ya utafiti huu iliweza kubainisha maneno ya *Sheng'* ambayo yametumika kuficha lugha chafu isiyo na heshima.

tongoza linakuwa umboghafi. Neno linalozalika kama vile *katia* linakuwa umbotokeo. Hata hivyo, kabla ya neno hili kukubalika lazima lipitie katika mhimili wa shartizuizi unaoamua mpangilio wa silabi za *Sheng'*.

HITIMISHO

Makala haya yameweza kueleza sababu zinazochangia kutokea kwa tofauti kati ya maumbo ya leksimu za *Sheng'* na za KS. Yamebainisha sababu kadhaa zinazosababisha tofauti hizi. Sababu hizi ni pamoja na: kuficha siri katika *Sheng'*, athari za lugha changizi, ubunifu wa wazungumzaji, mienendo ya kisasa, hali ya maisha na uchumi, kurahisisha mawasiliano, *Sheng'* kutumika kama lugha tunganishi na sababu za tasfida. Hata hivyo, athari zinazotokana na lugha changizi huchangia pakubwa kutokea kwa tofauti kati ya *Sheng'* na KS.

Utafiti uligundua kuwa, hali hii hutokea kwa sababu msimbo wa *Sheng'* unavyozidi kukua ndivyo unavyozidi kupanuka kwa kukopa misamiati mingi kutoka lugha zingine. Matumizi haya mapana ya leksimu za *Sheng'* huathiri KS. Kama ilivyodhihirisha, maneno ya KS yanapokopwa katika *Sheng'*, maana asilia hupotoshwa au kubadilishwa kwa kiasi kikubwa. Utaratibu wa uundaji wa maneno ya *Sheng'* ambayo yanazua tofauti kati ya *Sheng'* na KS yanatimiza misingi yote mitatu ya nadharia ya Fonolojia Boreshi. Misingi hii ni uzalishi, shartizuizi na utathmini. Msingi wa uzalishi umetumika kuonyesha namna vijana walivyo na uwezo mkubwa wa kuunda aina nyingi za maneno. Maneno yanayoundwa katika muktadha huu yanakuwa umboghafi. Baada ya maneno haya kuundwa, yanapitia katika msingi wa shartizuizi. Huu ni utaratibu ambao yafaa utimizwe kabla ya neno fulani kukubalika katika lugha fulani.

Utafiti huu umefanikisha kuonyesha aina tofauti ya mashartizuizi ambayo yafaa kutimizwa kabla ya kukubalika katika *Sheng'*. Maneno yanayozalika katika *Sheng'* yanakuwa umbotokeo. Msingi huu, huamua ni umbo gani bora la neno linaloweza kukubalika katika *Sheng'*. Hoja hizi zimetimiza vilivyo lengo la utafiti huu. Lengo hilo ni; kueleza sababu za tofauti za kimuundo katika matumizi ya *Sheng'* na Kiswahili sanifu. Sababu zinazochangia kuwepo kwa tofauti kati ya *Sheng'* na KS zimejadiliwa kwa kina. Tofauti hizi zitawasaidia wanafunzi wa Kiswahili kubainisha mipaka iliopo kati ya *Sheng'* na KS ili wasije wakatatizika katika mawasiliano yao.

MAREJELEO

- Bosire, M. (2006). *Hybrid languages: The Case of Sheng* State University of New York, Albany.
- Echessa, R. (1990). A Study of word structure and processes involved in *Sheng'* word Formation. Tasnifu ya uzamili. Chuo Kikuu cha Kenyatta. Haijachapishwa.
- East African Educational Publishers. (2013). *Kamusi Teule ya Kiswahili*. Nairobi. EAEP.
- Ferrari, A. (2014). *Evolution of Sheng during the Last Decade*. Les Cahiers d'Afrique de l'Est / The East African Review, 49 | 2014, 29-54.
- Githinji, P. (2006). Bazes and their Shibboleths: Lexical variation and Sheng speakers' identity in Nairobi. Ohio University, United State. Nordic Journal of African Studies 15(4): 443–472 (2006)
- Githiora, C. (2018). *Sheng': Rise of a Kenyan swahili vernacular*. London: James Currey.
- Kang'ethe-Iraki, F. (2004). Cognitive efficiency: The sheng phenomenon in Kenya. Journal in International Pragmatics Association. <http://erepo.usiu.ac.ke>.
- Kihara, D. (2006). Uchambuzi wa matini: matumizi ya lugha katika sajili ya matatu. Tasnifu ya uzamili. Chuo Kikuu cha Kenyatta. Haijachapishwa.
- Kindija, K. (2012). *Taaluma ya fonetiki na fonolojia*. Dar es Salaam. Taasisi ya Taaluma za Kiswahili.
- Makini, N. (2015). Udhihirikaji wa kanuni ya DAHL katika lugha ya Ekegusii. Tasnifu ya Uzamili. Chuo Kikuu cha Kenyatta. Haijachapishwa.
- Mbaabu, I. & Kipande, N. (2003). Swahili- English Dictionary: deciphering East Africa's underworld language. Dar es Salaam: Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Mgullu, R. (1999). *Mtaala wa Isimu. Fonetiki, na fonolojia*. Nairobi: Longhorn Publishers.
- Mwihaki, A. (2007). Viewing *Sheng'* as a Social Dialect: A Linguistic Approach. International Journal of the School of Humanities and Social Sciences. Chemchemi Kenyatta University Vol.4 namba2.
- Prince, A. & Smolensky, P. (2003). *Optimality theory in phonology*. Oxford: Oxford University Press